

eadem est æquabilitas, quæ diurnorum; ejusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris & caloris modum temperant: circuitus enim solis orbium v. & lx. & ccc. quarta³¹ fere diei parte addita, conversionem faciunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adjunctum est, alterum ætati. Ita ex quatuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra marique gignuntur, initia, causæque ducuntur.

Jam solis annuos cursus spatiis mensuris luna consequitur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species ac forma mutatur, tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum³² est æquilonalis, tum australis. In lunæ quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitii similitudo: multaque ab ea manant, & fluunt, quibus & animantes alantur, augetantque; & pubescant, maturitatemque assequuntur, quæ oriuntur e terra.

XX. Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus & regressus, reliquosque motus constantes, & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum abeunt³³, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tar-

dius,

31. Quarta fere diei parte addita] Ex illa parte, quæ ad trecentos sexaginta quinque dies singulis annis additur, quinto quoque anno exoritur dies illa, quam vocant, *intercalaris*, quæ sexta est ante kalendas Martias. Is autem annus, in quem *intercalaris* dies incidit, eam ob rem dicitur *bissextilis*, quia bis repetitur VI. kalendas. *Lescolop.*

32. Quæ tum est æquilonalis, tum australis] Inveni in cunctis Mss. libris, quorum duo trant antiquissimi, & mihi valde probati, *æquilonis* pro *æquilonalis*. Animadverti etiam Germanos, quod sic fortasse & ipsi in aliquo exemplari legissent, eandem vocem in margine sui codicis adnotasse: nec tamen recepi: non enim alibi apud hunc auctorem

reperi. Scio recentiorum plerisque eam usurpasse eruditos viros: ut non temere eos id fecisse existimandum sit. Cicero *æquilonis* alibi dixit. Quid de hoc loco constitendum sit, nondum plane perspexi. Vix puto posse omnes codices antiquos in eodem errore versari. *Vitaris.* At Manutio, Lambinoque placuit, *æquilonis*. Davinius.

33. Tum abeunt, tum recedunt] Emendandum ex antiquo libro, *tum abeunt, tum recedunt*. Urinus. Hanc lectionem recepi, quam res ipsa, locique sensus postulant. *Davinius.* Et nos quoque recepimus, nisi scriptulum inieisset primariarum quatuor editionum consensus. *Olivetus.*

dus, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem³⁴ inter se comparisonem confectis omnium spatiis est facta conversio. Quæ quam longa sit, magna quæstio est: esse vero certam & definitam necesse est. Nam eam, quæ Saturni stella dicitur, *Φαίλον* quæ a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, xxx. fere annis cursum suum conficit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quæ *Φαίλον* dicitur: eaque eundem xii. signorum orbem annis xii. conficit, eademque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates.

Huic autem proximum inferiorem orbem tenet *Πυρρὸς*, quæ stella Martis appellatur: eaque iv. & xx. mensibus, vi. ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem stella Mercurii est. Ea *Ἑρμῆς* appellatur a Græcis: quæ anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terræque proxima, stella Veneris, quæ *Φάσφος* Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt stellæ superiores: neque unquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens.

XXI. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non

D d d d 2 in

34. Ad eandem inter se comparisonem] E. lectio videtur amplectenda. Græce dixerit Hens. unius habet *compositionem*, quæ quidem de *τῶν αὐτῶν συγκοινωνία*. Davini.

in deorum numero reponere. Nec vero stellæ eæ, quæ inerrantes vocantur, non significant eandem mentem, atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constantique conversio: nec habent³⁵ æthereos cursus, neque cælo in hærentes, ut plerique dicunt physicæ rationis ignari. Non est enim ætheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat. Nam tenuis, ac perlucens, & æquabili calore suffusus æther, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Habent igitur suam spheram stellæ inerrantes, ab æthereâ conjunctione secretam, & liberam. Earum autem perennes cursus atque perpetui, cum admirabili incredibilique constantia, declarant in his vim, & mentem esse divinam: ut, hæc ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur.

Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio³⁶, nec vanitas inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia. Quæque his vacant, ementita, & falsa, pleneque erroris eunt circum terras, infra lunam; quæ omnium ultima est, in terrisque³⁷ versatur. Cælestem ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua conservatio & salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, ut opinor, erravero, si a principe investigandæ veritatis, hujus disputationis principium duxero.

XXII. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat, ignem

³⁵ Nec habent æthereos cursus, neque cælo coherentes] Quoniam infra cap. 46. scriptum videmus, in æthere autem astra volvantur, inconstantia ab aliquibus arguitur. Inique. Aliud est enim astra volvi in æthere: aliud volvi æthere vel ipso ætheris cursu, quasi æther astra contineat, & vi sua complexus rapiat. Moveor equidem in aere; sed motus tamen non habeo aereos. Anonymus.

³⁶ Nec erratio, nec varietas inest] Vulgo vanitas; sed nos egregiam viri præstantissimi Joan. Clerici conjecturam recipimus, quam discrete firmat M^s. Ellisii. Ratio est, quod constantia non vanitas, at varietas opponatur. Supra cap. 16. Fortuna, omnia varietati, constantiam respicit. Item de Divin. lib.

II. cap. 53. Ipsa varietas, quæ est propria fortuna, fortunam esse causam, non naturam esse docet. Davifus.

³⁷ In terrisque versatur] Vulgo versatur; sed bardus est, qui dixerit lunam in terris versari. Ea de causa nos scripturam codicis Ellisii. & Bon. 1494. repræsentavimus; adeo ut postrema vox de iis sit intelligenda, quæ multo infra lunam, non procul a terra superficiei, semet ostendunt. Hoc etiam absque M^s. ope sagaciter odoratus est vir eximius Joan. Clericus. Huiusmodi sunt facer, traebes, alique ignes aëri; de quibus ad huc Plinium H. N. lib. II. 26. fereq. Græcis proprie verisimè dicuntur; ut observavit Achilles Tattius Isag. ad Phænom. cap. 32. Idem.

gnem³⁸ esse artificiosum ad gignendum progredientem via. Censet enim artis maxime proprium esse creare & gignere; quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hæc quidem ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi viam quandam, & sectam, quam sequatur.

Ipsius vero mundi, qui omnia complexu suo coeret & continet, natura non artificiosa solum, sed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix & provida utilitatum, opportunitatumque omnium. Atque ut cætera natura suis seminibus quæque gignuntur, augetur, continentur, sic natura mundi omnes motus habet voluntarios, conatusque, & appetitiones, quas *ὀπιδς* Græci vocant, & his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur & sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam vel prudentia, vel providentia appellari recte possit, (Græce enim *πρόνοια* dicitur) hæc potissimum providet, & in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatu.

XXIII. Dicitur est de universo mundo: dicitur est etiam de sideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, & nervis, & ossibus continentur, nec iis escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores collegant: nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimefiant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus monogrammos deos³⁹, & nihil agentes commentus est.

³⁸ Ignem esse artificiosum] Græcis, Πῦρ τεχνητὸν ἢ βούλοισι ἢ γίγνεται. Vide Laertium VII. 166. Idem.

³⁹ Monogrammos deos] Sic eos describit Lucretius lib. V.

Tenuis enim natura deum, longæque remota sensibus ab nostris, animi vix mente videtur.

Eadem ratione *λόγος* Σωκράτης appellabatur, id est, qui ratione tantum cernuntur. Monogrammos autem appellant piflores id, quod solis lineis informatum ac descriptum est, nullis dum coloribus adhibitis. Hinc homines monogrammi per translationem, ut docet Nonius, homines macie prætenues, & quasi decolores. Lamius.

est. Illi autem pulcherrima forma præditi, purissimaque in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda & tuenda consensisse videantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, & a Græciæ sapientibus, & a majoribus nostris constitutæ, nominatæque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii,

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa⁴⁰, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Emilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum; quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, & Voluptatis, & Lulentinæ Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quanquam Vellejus aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paulo ante dicta sunt a me, quæ vis sit, in quoque declaratur deo.

XXIV. Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac volūntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri majores auguste sanctæque Liberum

⁴⁰ Tum autem res ipsa, &c. J. Malebat Valerius legi: Tum enim. Videbat sensum; ab his animadvertum est, qui has excusserunt ad non meminerat, in particula enim, quæ do continuat orationem, eandem esse vim &

significationem; ac in particula enim. Quod ab his animadvertum est, qui has excusserunt ad non meminerat, in particula enim, quæ do continuat orationem, eandem esse vim &

berum cum Cerere & Libera consecraverunt: quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati sunt Liber & Libera: * quod in⁴¹ Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem * quidam⁴² eundem esse Quirinum putant, quorum cum remaneret animi, atque æternitate fruere, dii rite sunt habiti: cum & optimi essent, & æterni.

Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni refererunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, & Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio Græciam opplevit, exsecutum Cælum a filio Saturno, vincitum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabulas. Cælestem enim, altissimam æthereamque naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem eum esse voluerunt, qui cursum & conversionem spatiorum ac temporum contineret, qui deus Græce id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui est idem χρόνος⁴³, id est, spatium temporis. Saturnus autem

* Man. Lamb. quod in Libero servant, in Libera non item. J. Ita edidere Manutii, commode ad intelligentiam. Dixerat Cicero, natos Cerere, nominatos esse Liberum, & Liberam, quod ex nobis natos, liberos appellamus. Eo significaverat, ut mares, liberos, ita feminas oïam appellatas fuisse liberas. Idcirco addit non sine causa, in usu communi esse adhuc, ut mares appellentur liberi; non autem ut feminæ nominentur libere. Buhertus.

⁴¹ Græci quidem.

⁴² Quem quidam eundem esse Quirinum putant. J. Erat quidem Romanus in usu, ut Romulus appellaretur Quirinus, quoniam, ut memorat Cicero, de Legib. I. 1. Romulus, post excessum suum, dicit Proculus Julio, se deum esse, & Quirinum vocari. Hæc tamen fabula, erat multis fabula. Aliis opinantibus Quirinum esse Martem; Servius in En. I. 206. Aliis Janum; qui sane Romæ dicebatur Janus Quirinus; Macrobi. Saturn. I. 9. Ut ut hæc sunt, de Quirino Romulo quæ esset opinio Ciceronis, hæc declarant, ab ipso scripta, Offic. III. 10. ubi de caele Remi: Pater enim igitur, pater vel Quirini, vel Romuli dixerim. Buhertus. Vide quid a Turnebo annotatum sit in lib. I. de Leg. cap. 1.

⁴³ Qui est idem χρόνος. J. Melius legebat Lactantius, Instit. I. 22. Quod est idem, quod χρόνος. Hic enim probat, quod proxime dixit, ipso nomine quo Saturnum Græci appellarent, significari, eum esse, qui cursum, & conversionem temporum contineret. Probat vero explanatione nominis: Qui enim Latinis Saturnus, Græcis dicitur Κρόνος, quod est idem, quod χρόνος. Quod vocabulum vi ac significatione est idem, ac χρόνος. Anonymus.

est appellatus, quod satiretur annis. Ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis infaturabiliter expletur. Vincit enim autem a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum fidurum vinculis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, *juvans pater*, quem conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a poetis *pater divinumque* dicitur: a majoribus autem nostris *optimus*, *maximus*; & quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratus, prodesse omnibus, quam opes magnas habere.

Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens, *Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.*

Planiusque alio loco idem ⁴⁴:

Cui, quod in me est, execrabor hoc, quod lucet, quidquid est.

Hunc etiam augures nostri; cum dicunt, *Jove fulgente, tonante*: dicunt enim, *caelo fulgente, tonante* ⁴⁵. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter ⁴⁶:

Vides sublime fufum, immoderatum æthera,

Qui revere terram circumjectu amplectitur:

Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

XXVI. Aer autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare & cælum, Junonis nomine consecratur: quæ est soror & conjux Jovis, quod ei similitudo est ætheris, & cum eo summa conjunctio. Effeminarunt autem eum, Junonique tribuc-

⁴⁴ Planiusque alio loco] Si est nobis ad intelligendum difficilis hic versus, quem ex Ennio describit Cicero; propterea quod solitarium habemus eum, ab antecedentibus, consequentibusque avulsum: quis aude affirmare, planum non fuisse & apertum iis, qui librum Ennii integrum legebant? Deinde etiam in verbo *lucet* est aliquid planius, quam in voce *candens* superioris versus. Idem.

⁴⁵ Dicunt enim, *caelo fulgente, tonante*] Non est hæc altera formula; sed explicatio illius: *Jove fulgente, tonante*. Si quosdam habuit Gruterus codices manuscriptos, his

carentes quinque vocibus: *Dicunt enim, caelo fulgente, tonante*: fecit prudenter, quod eos omisit, tanquam mendosos. His certe vocibus sublatis, non foret sententia, quæ est hujusmodi: *Hunc Jovem, cælum etiam augures nostri nuncupant; cum dicunt, Jove fulgente, tonante: dicunt enim caelo, cum dicunt Jove. Idem.*

⁴⁶ Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter] Non dicit Cicero: Brevius, quam Ennius; sed, breviter. Poterat sane hoc dici fufus, quam dixit Euripides. Idem.

buerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a *juvando* credo nominatam.

Aqua restabat & terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur * Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri ⁴⁷, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut *Portunus* a *portu*, sic *Neptunus* a *nando*, paulum primis literis immutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata est: qui *Dives*: ut apud Græcos *Πλάτων*, quia & recidunt omnia in terras, & oriuntur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est: ea enim est, quæ *Περσεφόνη* Græce nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus *Ceres*, tanquam *Geres*: casique prima litera itidem immutata, ut a Græcis. Nam ab illis quoque *δημήτηρ*, quasi *Γημήτηρ*, nominata est. Jam qui *magna verteret*, *Mavors*: *Minerva* autem, quæ vel *minuere*, vel *minaretur*.

XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum: ex quo transitiones perviæ, *Jani*: foresque in liminibus profanarum ædium, *januæ* nominantur. Nam *Vestæ* nomen a Græcis: ea est enim, quæ ab illis *Ἑστία* dicitur. Vis autem ejus ad aras, & focos pertinet. Itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi dii *Penates*, sive a *penu* ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, *penus*) sive ab eo, quod *penitus insident*: ex quo etiam *penetrales* a poetis vocantur. Jam *Apollinis* nomen est *Græcum*: quem solem esse volunt. *Dianam* autem, & *Lunam* eandem esse putant: cum *sol* dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus solus apparet: *Luna* a *lucendo* nominata sit. Eadem est enim *Lucina*. Itaque, ut apud Græcos *Dianam*, eamque *Luciferam*, sic apud nostros *Junonem Lucinam* in pariendo invocant: quæ

Tom. II.

E e e e

eadem

* Vid. Man. Lamb. *Neptuno alterum; Jovis*

⁴⁷ *Altero . . . fratri*] De ea dativi forma vide G. J. Vossium Anal. lib. IV. cap. 6. *Devotus*.

eadem Diana omnivaga dicitur, non a *venando*, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnunquam, aut plerumque novem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, *menses* nominantur. Concinneque, ut multa, Timæus; qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Diana Ephesiæ templum deslagravit, adjunxit, *minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisse domo*. Quæ autem dea ad res omnes veniret, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate.

XXVIII. Videtisne igitur, ut a physicis rebus, bene, atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pæne aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus, ornatusque noti sunt: genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur: accipiunt enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec vero, ut fabulæ ferunt, dii bellis præliisque carerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis, summaque levitatis.

Sed tamen, his fabulis spreto, ac repudiatis, deus pertinet per naturam cujusque rei, *per terras* Ceres, *per maria* Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi: qui, qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, quos deos & venerari⁴⁸, & colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimisque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & voce veneremur. Non enim philosophi solum, verum etiam

⁴⁸ Poterunt intelligi, qui qualesque sint... dii, quos deos & venerari, & colere debemus, quos deos & venerari, &c.] Sententia est: & qua illis imposta sint nomina. Anonymus Poterimus intelligere, qui, qualesque sint mus.

etiam majores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi liberi superstitēs essent, *superstitiosi* sunt appellati: quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti *religiosi*, ex relegendo, ut *elegantes* ex eligendo, tanquam a diligendo *diligentes*, ex intelligendo *intelligentes*. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quam in religioso. Ita factum est in superstizioso, & religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse.

XXIX. Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus, & a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: cæteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterni die⁴⁹, dictum est, anum fatidicam *πρόνοια* a Stoicis induci, id est, *providentiam*. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet & regat: sed id præcise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Areopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitror, deorum. Plene autem, & perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere: & mehercle, si me audiat, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. Nec vero hoc in te uno⁵⁰ convenit, moribus domesticis,

E e e e z cis,

⁴⁹ Hesterni die] Vel Ciceronis *providentia* dicitur, vel libarii lapsus esse credendum est: non enim *hesterno die* Velleji disputatio cum Cotta instituta fingitur, sed eodem; atque in ipso secundi libri initio ita contextitur dialogus, ut nullus dies intercesserit inter Epicureorum & Stoicorum consuetudinem. Idem error est in illis lib. III. *Quæ a te nudius tertius dicta sunt; cum docere velles deos esse*. Sunt autem verba Cotte ad

Balbus, quæ non nudius tertius, sed eodem die finguntur esse dicta. Credi potest, Cicero in animo habuisse tribus libris trium dierum disputationem referre, & voluisse: mox id mutasse, relicta prioris cogitationis vestigiis. *Ursinus*. Vide lib. III. cap. 7.

⁵⁰ In te uno] Vocem hanc uno alii delent: alii reponendum existimant, *omni*: alii, *omnino*: alii denique *uno*. Vulgate Editioni favet Wopkenfius.

cis, ac nostrorum hominum urbanitate limato; sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

XXX. Dico igitur providentia deorum mundum, & omnes mundi partes, & initio constitutas esse, & omni tempore administrari; eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt: quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concessio confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet omnes res subjectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri⁵¹: quo constituto, sequitur ab animantibus principis eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium.

Primum igitur aut negandum est deos esse, quod Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum. Nihil est autem præclarus mundi administratione. Deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto fit necesse est melius, & majore vi præditum, quam deos, quale id cumque est, five inanima natura, five necessitas vi magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ videmus. Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens, si quidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræ regantur. Nihil autem est præstantius deo. Ab eo igitur neces-

⁵¹ Ab eaque omnia pulcherrime geri.] Cum præcesserit vox omnes, puto vocem omnia hic delendam esse. Nam in initio cap. 32. Cicero dixerat, Sequitur, ut doceam omnia subiecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime geri: ubi vox ea in posteriore parte sententiæ respicit ad vocem omnia in priore: eo modo, quo censo vocem res, quæ præcesserat, hic subintelligendam esse. Hanc vero conjecturam si quis amplectatur, necesse est ut legat in fine hujus sententiæ eas esse generatas, scilicet, eas res. Vulgo legunt eam esse generatam; sed nullo sensu, si hæc voces ad naturam sententiam referantur. Periculis. E-

go, hæc olim Gallice interpretatus, sic intellexi, ut doctissimus Periculis. Neque enim videbatur Stoicus, cui natura æterna est potuisse dicere, hanc esse generatam. Hæc tamen eadem non est illi sententia: & cum Stoicus dicit ab animantibus principis naturam esse generatam, id opinor sibi velle, naturam e principis animantibus consistere, hoc est, non esse vim quandam sine ratione, sed esse rationis participem. Quæ obscura, fatetur, hic sunt ex brevitate dicendi: sed mox cap. 32. explicata dilucet. Olivæ.

se est mundum regi. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, & rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quæ res maximæ sint, quoque hæc modo tractandæ & tuendæ; an vim non habent, qua tantas res sustineant & gerant? At & ignorantia rerum, aliena naturæ deorum est; & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majestatem deorum: Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari.

XXXI. Atque necesse est, cum sint dii, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione & societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas⁵² utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio, pravi- que depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, & mentem a diis ad homines pervenisse: ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecrata & publice dedicata sunt. Quæ qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta & sancta simulacra venererem? Quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde hæc in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? Cumque sit in nobis consilium, ratio, prudentia: necesse est, deos hæc ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis & optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo. Necesse est ergo cum deorum consilio & providentia administrari.

Postre-

⁵² Eadem veritas.] Id est, eadem cognitio veritatis. Cum sit tam varia bonis scriptoribus acceptio veritatis, non video quo alio sensu dici commode possit, eandem esse veritatem in diis, quæ est in hominibus. Hæc autem vocis potestas, tametsi non est primaria, non est tamen in probatis auctoribus, inque communi sermone infrequens. Tullius, Acad. II. cap. 7. ubi Lucullus adversus novam Academiam disputat, non aliter no-

men veritatis accipere potuit in his Luculli verbis: Ita est maxima in sensibus veritas, si & sani sunt &c. Non aliter Fabius, cum ex quorundam sententia, quam non penitus improbat, docet lib. XII. cap. 1. posse virum bonum aliquando, veritatem asserere iudici. Non aliter, quæ vulgo iactatur parenia: Veritas est filia temporis. Tempus enim quotidie veritatis, quæ initio latebat, cognitionem parit. Læscoporius.

Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim & illustrem faciem videremus, solem dico, & lunam, & vagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu & commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tanquam via progredientem, declarantemque, quid cuiusque rei causa efficiat, quid sequatur; cujus solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. Seminis enim vim esse tantam, ut id quanquam sit perexiguum, tamen si incidit in concipientem comprehendentemque naturam, nascunturque sit materiam, qua ali augerique possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere.

Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quæ sint, naturam esse corpora, & inane, quæque his accidant. Sed nos cum dicimus naturam constare, administrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla cohærendi natura⁵³, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quædam similitudo.

XXXIII. Quod si ea, quæ a terra stirpibus continentur, arte naturæ vivunt & vigent: profecto ipsa terra eadem vi con-

⁵³ Nulla cohærendi natura] Natura cohærendi, est vis conjungens partes via & ordine dispositas, ut in arbore, ut in corpore animalis, in quibus nulla temeritas, sed artis quædam similitudo apparet. In gleba, in

fragmento lapidis, & aliis ejusmodi, nulla talis apparet similitudo artis: ideoque dicitur nullam habere cohærendi naturam. Anonymus.

continentur & arte naturæ, quippe quæ gravidata feminibus, omnia pariat & fundat ex sese, stirpes amplexa alat & auget, ipsaque alatur vicissim a superis externisque naturis. Eiusdemque expirationibus aer alitur, & æther, & omnia supera. Ita, si terra natura tenetur & viget, eadem ratio in reliquo mundo est. Stirpes enim terræ inhaerent, animantes autem adspiratione aeris sustinentur: ipseque aer nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. Nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum, quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare & cedere.

Quæque in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ a medio in superum, quæque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamque naturam. Et cum quatuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra aqua: ex aqua oritur aer: ex aere æther: deinde retrorsum vicissim ex æthere aer: ex aere aqua: ex aqua terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque commeantibus, mundi partium conjunctio continetur. Quæ aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum & immensum pæne tempus. Quorum utrumvis ut sit, sequitur, natura mundum administrari. Quæ enim classum navigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura efficit, conferamus) quæ procreatio vitis aut arboris, quæ porro animantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturæ solertiam significat, quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur, aut mundum regi consistendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque femina contineat, qui potest ipse non natura administrari? Ut, si qui dentes & pubertatem natura dicat existere: ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare naturæ: non intelligat ea, quæ efferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea, quæ ex iis efferantur.

XXXIV. Omnium autem rerum quæ natura administrantur, femi-

feminator & fator, & parens, ut ita dicam, atque educator & altor est mundus: omniaque, sicut membra & partes suas, nutricatur & continet.

Quod si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cujus quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit. Ex iis enim naturis, quæ erant, quod effici potuit optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius. Sed nemo unquam docebit: &, si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit.

Quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: videamus utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo coherere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quam illa quæ arte perfecta sunt; nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis experta est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare quin id ratione atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii & rationis esse expertem putare?

XXXV. Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, spheram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cujus singulæ conversiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione?

Hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur, & fiunt omnia, casum ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione ac mente divina: & Archimedes arbitratur plus valuisse in imitandis spheræ conversionibus, quam naturam in efficiendis, præsertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam hæc simulata, solertius. Atque ille apud Accium pa-

tor,

stor, qui navem nunquam ante vidisset, ut procul divinum & novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans & perterritus, hoc modo loquitur:

Tanta moles labitur

Fremebunda ex alto, ingenti sonitu & spiritu:

Præ se undas volvit: vorrices vi suscitatur,

Ruit prolapsa: pelagus respersit, restat.

Ita dum interruptum credas nimbum volvier,

Dum quid sublime ventis expulsum rapi

Saxum, aut procellis, vel globosos turbines

Existere istos undis concursantibus:

Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:

Aut forte Triton fuscina everrens specus,

Subter radices penitus undanti in freto

Molem ex profundo saxeam ad cælum vomit.

Dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciri, atque alacres rostris perfremunt

Delphini . . . Item alia multa: Silvani melo

Consimilem ad aures cantum & auditum refert.

Ergo ut hic primo adpectu inanimam quiddam sensuque vacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus adpectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos & æquabiles, omniaque rectis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac cælesti ac divina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis tantique muneris.

XXXVI. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cælestium rerum atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili spirabilique natura, cui nomen est aer⁵⁴, Græcum illud quidem, sed receptum jam tamen est

Tom. II.

F f f f

a no-

⁵⁴ Hac animabili, spirabilique natura, cui nomen est aer] Bene animabili, nam adjecti-

va nomina sic finita, active quoque significant, ut multis exemplis probat Jac. Perizonius,

a nostris; tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. Mutemur hoc quoque verbum, dicaturque tam *ærber* Latine, quam dicitur *aer*: etsi interpretatur Pacuvius:

Hoc, quod memoro, nostri cælum, Graii perbibent æbera. Quasi vero non Grajus hoc dicat. At Latine loquitur. Si quidem nos non quasi Græce loquentem audiamus. Docet idem alio loco ⁵⁵:

Grajugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans; multis partibus major, atque amplior, quam terra univèrsa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi, non modo nihil nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita profunt, ut si mota loco sint ⁵⁶, conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus, moderatione & temperatione sublata.

XXXVII. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam solida atque individua vi & gravitate ferri, mundumque effici ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius & viginti formæ literarum vel aureæ, vel quales libet, aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam *ποικότητι* Græci vocant, non

zonius, in *Sancti Minervi*. l. 15. Et confirmat auctoritas Virgillii, *Georg.* l. 93. *Pene trahibile frigus*. Eodem sensu *aer* dicitur *animabilis natura*, hoc est, apta animare. l. *idem*.

⁵⁵ Si quidem nos non quasi Græce loquentem audiamus, docet idem alio loco] Ut sensus loci planius appareat, censio sic legendam; & punctis distinguendam esse sententiam, si quidem nos non Græce loquentem audiamus, docet idem alio loco &c. Hoc est: Idem Pacuvius docet alio loco illum fuisse

Grajum, qui hoc dixerit. Deleo istud quasi ante Græce, quæ vox nihil hic ponderis habet, & ex præcedentibus huc videtur temere adducta esse. *Pease*.

⁵⁶ Ut si mota loco sint] Docti pro mota tentant *motæ*, hanc vocem ad terras referentes: vel *moti*, quod spectet ad ignes. Nihil autem verat, quominus in voce *motæ* intelligas sidera: quæ cum appellatione ista *caustivæ ignium* significantur, quid miram si illud masculinum in neutrum transierit? *Voopken*.

non sensu præditis, sed concurrentibus temere atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, & multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effluunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur.

Præclare ergo Aristoteles, Si essent, inquit, qui sub terra, semper habitavissent, bonis & illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii qui beati putantur, nec tamen existent unquam supra terram: accepissent autem fama & auditione esse quoddam numen, & vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca quæ nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, & maria, cælumque vidissent: nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem, pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum & ornatum, lunæque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus & occasus, atque in omni æternitate ratos immutabileque cursus: hæc cum viderent, profecto & esse deos, & hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur.

XXXVIII. Atque hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quænam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum, assuescunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident:

proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare.

Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos cœli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa & apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta: non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cœli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniverfarias, cum summa salute & conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi sede, solida & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus, quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquoresque perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argenticque venas, infinitamque vim marmoris. Quæ vero, & quam varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quæ vita silvestrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulæ, litoraque collucent, distincta tectis & urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram de divina ratione dubitaret.

At vero quanta maris est pulchritudo? quæ species univer-

fi?

si? quæ multitudo, & varietas insularum? quæ amœnitates orarum & litorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium & innantium belluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium? Ipsum autem mare sic terram appetens littoribus⁵⁷ alludit, ut una ex duabus naturis constata videatur.

Exinde mari finitimus aer die & nocte distinguitur: isque tum fufus, & extenuatus sublimis fertur: tum autem concretus, in nubes cogitur: humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum, & calorum facit varietates: idemque & volatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit & sustentat animantes.

XL. Restat ultimus, & a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens, & coercens cœli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur, isque oriens & occidens, diem noctemque conficit: & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reverfiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quadam contrahit terram, tum vicissim lætificat, ut cum cœlo hilarata videatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, major quam dimidia pars terræ, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congregiendi cum sole, tum digrediendi, & eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, & varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta atque opposita soli, radios ejus & lumen obscurat: tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est e regione solis, interposito interfectuque terræ, repente deficit. Iisdemque spatiis hæc stellæ, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur, & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insunt. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium

maxi-

⁵⁷ Littoribus alludit] Topicorum cap. 7. deatur Lælius Bisciola, Tom. I. Hor. Subsec.
omnes, præter Lambinum, editores habent, VII. 7.
eludet. Hoc vero in loco, alii aliter. Vi- * Viñ. eludit. Grut. eludit

maxima multitudo; quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina invenerint.

XLII. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus⁵⁸ Arati, eis, quæ a te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus sine ulla mutatione, aut varietate,

Cætera labuntur celeri cælestia motu.

Cum caloque simul noctesque, diesque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex

Dicitur esse polus.

Hunc circum æquæ duæ feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Grajos Cynosura vocatur,

Altera dicitur esse Helice.

Cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Paributque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parva Cynosura.

Hæc fidunt duce nocturna Phœnices in alto.

Sed prior illa magis stellis distincta refulget,

Et late prima confestim a nocte videtur.

Hæc vero parva est: sed nautis usus in hæc est.

Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.

XLIII. Et quo sit earum stellarum admirabilior adpectus,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,

Torvum Draco serpit subter, supraque revolvens

Sese, consciansque sinus e corpore flexos.

Ejus cum totius est præclara species, in primis suspicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans stella relucet,

Verum tempora sunt duplici fulgore notata,

E trucibusque oculis duo fervida lumina flagent,

At-

⁵⁸ Carminibus Arati] Quæ ad illustranda Tomum IX. ubi Poematum fragmenta. Ciceronis Aratea pertinent, differuntur in

Atque uno mentum radiantem sidere lucet:

Obstipum caput, & reveri cervice reflexum.

Obrutum in cauda majoris figere dicas.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,

Ortus ubi, atque obitus parte admiscetur in una.

Id autem caput,

Arringens defessa velut moerentis imago

Vertitur,

quam quidem Græci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.

Hic illa eximio posita est fulgore corona.

Atque hæc quidem a tergo: propter caput autem Anguitenens:

Quem claro perhibent Ophiubum nomine Graii:

Hic pressu duplici palmarum continet anguem,

Ejus & ipse manet religatus corpore toto:

Namque virum medium serpens sub pectora cingit.

Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,

Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septem triones autem sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:

Quod quasi remone adjunctam præ se quarit Arctum.

Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti

subter præcordia fixa videtur

Stella micans radiis, Arcturus nomine claro:

cui subjecta fertur,

Spicum illustre tenens splendenti corpore virgo.

XLIII. Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina solertia appareat.

Et natos Geminis invisos sub caput Arcti.

Subjectus media est Cancer, pedibusque tenerur

Magnus Leo, tremulam quatens e corpore flammam.

Auriga

Sub læva Geminorum obductus parte feretur.

Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.

At Capra lævum humerum clara obrinet.